

Wprowadzenie

Edukacja dorosłych na Górnym Śląsku na przełomie XIX i XX wieku to niezwykle interesujący, związany z wieloma pytaniami temat. Oddana do rąk Czytelników monografia stanowi kontynuację wydanej w 2018 roku przez Oficynę Wydawniczą „Humanitas” monografii „Edukacja dorosłych na Górnym Śląsku od Wiosny Ludów do wybuchu I wojny światowej. Część 1 – Sytuacja polityczna Górnego Śląska. Prekursorzy pracy oświatowej. Kierunki rozwoju edukacji dorosłych (1848–1914)”. Dla pełnego obrazu podjętego problemu warto zapoznać się z pierwszym wydaniem książki. Oddana do rąk Czytelników monografia jest efektem czasochłonnych badań naukowych, których przedmiotem uczyniono treści i formy podejmowanych na rzecz ludności Górnego Śląska działań. Na początku procesu badawczego zadano pytanie główne: **Jakie treści przekazywano poprzez stosowane w latach 1848 – 1914 formy pracy oświatowej z człowiekiem dorosłym?** Rozpatrując problem od strony przekazywanych w procesie edukacyjnym treści oraz form działalności oświatowej na rzecz mieszkańców Górnego Śląska, poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- Jakie treści edukacyjne przekazywano podczas organizowanych wykładów i odczytów?
- Jakie treści edukacyjne popularyzowały kalendarze oraz prasa z lat 1848 – 1914?
- Jakie książki udostępniały czytelnikom biblioteki i czytelnie?
- Jaki repertuar proponowali działacze skupieni wokół polskiego ruchu teatralnego i śpiewaczego?

Metodą wykorzystaną podczas badań była *metoda analizy treści dokumentów źródłowych i opracowań*, która pozwoliła zgromadzić interesujący materiał do analizy, oraz *metoda statystyczna*, pozwalająca ukazać w sposób liczbowy sytuację demograficzną Górnego Śląska, liczbę wydawanych na Górnym Śląsku czasopism, liczbę działających na rzecz Górnoszlązaków towarzystw kulturalno-oświatowych, liczbę założonych bibliotek, liczbę oddziałów ruchu teatralnego, liczbę oddziałów ruchu śpiewaczego oraz liczbę zrzeszonych w nich członków.

Bazę źródłową niniejszej monografii stanowiła w głównej mierze prasa polska oraz kalendarze z lat 1848 – 1914. Prasa i kalendarze, stanowiące w dzisiejszych czasach cenne źródło archiwalne, pełniła na przełomie XIX i XX wieku rolę edukacyjną. Uznanie prasy za pełnowartościowe źródło historyczne nastąpiło po II wojnie światowej i wiązało się z dotkliwymi stratami wojennymi, które dotknęły archiwalia¹. Według Alicji Kicowskiej, autorki artykułu *Prasa jako źródło w badaniach*

¹ A. Kicowska, *Prasa jako źródło w badaniach historii wychowania*, [w:] *Metodologia w badaniach naukowych historii wychowania*, red. T. Jałmużna, I. Michalska, G. Michalski, Łódź 1993, s. 235.

historii wychowania, wykorzystanie źródeł prasowych umożliwia analizowanie problemów wychowania w kontekście upowszechnianych poglądów politycznych, społecznych, ekonomicznych, kulturalnych oraz na tle problemów życia codziennego społeczeństwa². Istotne również jest stwierdzenie, że prasa stanowi źródło zastępcze w przypadku, gdy zachowana baza źródłowa badanego problemu jest nader skromna i niewystarczająca³. Jak podkreśla autorka, prasa odegrała istotną rolę w edukacji człowieka dorosłego, a szerokie jej wykorzystanie w oświacie pozaszkolnej wynikało z olbrzymich potrzeb edukacyjnych społeczeństwa polskiego, zainteresowania organizacji społecznych oświatą dorosłych oraz niedostatecznego ilościowo rozwoju innych form pracy oświatowej⁴. Wielość tytułów i nakładów prasowych, zawartość treściowa oraz zasięg kolportażu to istotne wskaźniki dla uznania znaczenia prasy jako źródła w badaniach dotyczących oświaty dorosłych⁵.

Na potrzeby badań z prasy polskiej wnikliwej analizie poddano: „Dziennik Górnośląski” (1848 – 1849); „Tygodnik Katolicki” (1848 – 1849); „Poradnik dla Ludu Górnośląskiego” (1851 – 1853); „Zwiastun Górnośląski” (1868 – 1872); „Katolik” (1868 – 1914) oraz jego dodatki „Monika” (1876 – 1878), „Poradnik Gospodarczy” (1871 – 1872, 1879 – 1880), „Rodzina”, „Śmieszek”, „Gość Świąteczny”, „Dzwonek”; „Gazeta Górnośląska” (1874 – 1894), zmieniona w 1887 roku na „Opiekun Katolicki”; „Goniec Górnośląski” (1883); „Gazeta Katolicka” (1898 – 1909); „Dziennik Śląski” (1898 – 1914); „Górnoślązak” (1902 – 1914) i jego dodatki: „Dzwonek”, „Dodatek Ilustrowany”, „Śmieszek”, „Gospodarz”, „Robotnik Polski”; wspólny dodatek do „Katolika” i „Górnoślązaka” zatytułowany „Kreple” (1912) i inne.

Zaznaczmy przy okazji, że wymienione powyżej tytuły prasowe pełniły w latach 1848 – 1914 funkcję informacyjno-dydaktyczną. Stanowiły bowiem rodzaj podręcznika do nauki języka ojczystego, historii, geografii, biologii czy astronomii. Ponadto było to ważne źródło wiedzy na temat aspektów prawnych regulujących działalność towarzystw oświatowych oraz przepisów dotyczących różnych dziedzin życia społecznego.

Obok prasy polskiej cenne źródło stanowiły wydawane w latach 1848 – 1914 kalendarze polskie. Spośród nich analizie poddano: „Kalendarz Maryański” (1885 – 1914), „Kalendarz Katolicko-Polski Górnośląski” (1877), „Katolik Kalendarz dla Wszystkich” (1895 – 1912), „Kalendarz Ludowy Ilustrowany” (1889), „Skarb Domowy” (1904), „Kalendarz Katolicki” (1905 – 1913). Obok prasy i kalendarzy analizie poddano dokumenty legislacyjne (statuty i ustawy organizacji oświatowych), dokumenty świadczące o prowadzonej działalności oświatowej (księgi pamiątkowe, sprawozdania z obchodów rocznic, pieśni ludowe, dokumenty przynależności do

² Tamże, s. 236.

³ Tamże.

⁴ Tamże, s. 238.

⁵ Tamże.

organizacji i inne) oraz prace zwarte i opracowania z zakresu andragogiki, historii, psychologii, pedagogiki, dziejów ruchu bibliotecznego, teatralnego, śpiewaczego i rozwoju dziennikarstwa polskiego.

Najcenniejsze materiały źródłowe (dodatkowa kwerenda źródłowa została przeprowadzona w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie oraz w Archiwum Państwowym w Katowicach) znajdują się w posiadaniu Biblioteki Śląskiej w Katowicach. Poszukiwania badawcze koncentrowały się wokół *Pracowni Mikroform* udostępniającej zbiory prasowe i kalendarze (np. „Kalendarz Maryański”), *Pracowni Zbiorów Śląskich* posiadającej w zbiorach księgi pamiątkowe, ustawy i kalendarze polskie oraz *Pracowni Zbiorów Specjalnych*, posiadającej w zbiorach ulotki, rękopisy oraz materiały dotyczące działalności *Towarzystwa gimnastycznego „Sokół”*. Najstarsze wykorzystane materiały źródłowe to dokumenty posiadające blisko 150 lat. Dlatego też podczas analiz napotymano szereg utrudnień praktycznych, wynikających ze zniszczenia dokumentu, braku stron, braku autora czy daty. Tym tłumaczy się ograniczenie w niektórych przypisach do samego tytułu, numeru czy rocznika wykorzystanego źródła. Cytowane w pracy fragmenty źródeł podane zostały w oryginalnym brzmieniu i zapisie.

Teren prowadzonych badań zawężony został do miejscowości Czarne Śląska. Największą aktywnością oświatową na przełomie XIX i XX wieku odznaczały się takie miasta, jak: Bytom (i jego dzielnice Rozbark i Łągiewniki), Królewska Huta (dzielnica Klimzowiec), Katowice (dzielnice Roździeń, Wełnowiec, Załęże, Dąb, Bogucice), Mysłowice, Świętochłowice (dzielnica Lipiny), Gliwice, Zabrze, Ruda Śląska, Piekary, Siemianowice, Michałkowice i inne.

Decyzję o kontynuowaniu badań naukowych nad edukacją dorosłych na Górnym Śląsku od Wiosny Ludów do wybuchu I wojny światowej podjęto po dokonaniu kwerendy źródłowej w naukowym czasopiśmiennictwie i literaturze popularnonaukowej. Przeprowadzone badania dowodzą, że dynamika rozwoju edukacji dorosłych na Górnym Śląsku od Wiosny Ludów do wybuchu pierwszej wojny światowej zaskakuje pod wieloma względami. Na pierwszy plan wysuwa się dynamiczna ewolucja form pracy oświatowej oraz skala prowadzonych działań. Wynika to z tego, że prowadzona działalność zależała od istniejących w poszczególnych latach warunków polityczno-społecznych.

Wyrażam nadzieję, że przygotowana monografia dostarczy wielu cennych informacji na temat edukacji dorosłych na Górnym Śląsku w latach 1848 – 1914 i uzupełni braki w tym temacie. Niech trud włożony w popularyzowanie treści oraz angażowanie ludności górnośląskiej w różne formy aktywności nie zostanie zapomniany i przekazywany kolejnym pokoleniom.